

(1) בראשית פרק כה

(יא) וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיִּלְךָ שָׁם כִּי בָא הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׂם מֵרָאשֵׁיתוֹ וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא:

(2) רש"י על בראשית פרק כה פסוק יא

ויפגע - כמו (יהושע טז) ופגע ביריחו ופגע בדבשתה (ברכות כז) ורבותינו פירשו לשון תפלה (ירמיה ז) ואל תפגע בי ולמדנו שתקן תפלת ערבית

(3) תלמוד בבלי, מסכת חולין צא:

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה וכתוב ופגע במקום כי מטא לחרן אמר אפשר עברתי על מקום שהתפללו אבותי ואני לא התפללתי כדי יהיב דעתיה למיהדר קפצה ליה ארעא מיד ופגע במקום כדי צלי בעי למיהדר אמר הקב"ה צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה מיד בא השמש

(4) מזרחי על בראשית פרק כה פסוק יא

וקשה, דפרק גיד הנשה אמרינו, "כדי צלי הוה בעי למהדר. אמר הקב"ה, צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה, מיד בא השמש, כדכתיב 'וילך שם כי בא השמש' אלמא כשהתפלל ערבית אכתי לא שקעה חמה, ואלו בפרק קמא דברכות שנינו "מאימתי קורין את שמע בערבין משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. ותניא חכמים אומרים משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן סימן לדבר צאת הכוכבים", ואם כן היאך התפלל ערבית קודם ששקעה חמה?

(5) בשלמא לרבי יהושע בן לוי דאמר, תפלות באמצע תקנום, מצינו למימר שהתפלל תפלת ערבית ברישא ואחר כך קרא קריאת שמע לאחר ששקעה החמה בשעת צאת הכוכבים, אלא לרבי יוחנן דאמר "אי זהו בן העולם הבא, זה הסומך גאולה לתפלה של ערבית" מאי איכא למימר?

(6) כבר תרצו התוספות בפרק תפלת השחר, דקיימא לן כרבי יהודה דאמר זמן תפלת המנחה עד פלג המנחה, ומיד מתחיל זמן הערבית וקרינו ביה קריאת שמע. אי נמי, סבירא ליה כהני תנאי דאמרי משעה שקדש היום ומשעה שבני אדם נכנסין להסב, דהיינו סעודת ערב שבת שהיא מבעוד יום, וכהיא דרב דהוה מצלי של שבת בערב שבת ומסתמא גם היה קורא קריאת שמע כדמתרין רבי יהודה ופליגי אמתניתין דקתני משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן ואכולהו תנאי דאמרי דזמן קריאת שמע דערבית הוא לאחר שקיעת החמה.

(7) תוספות מסכת ברכות כו:

יעקב תקן תפלת ערבית - תימה דאמר בפרק גיד הנשה (חולין ד' צא:) וילך חרנה כי מטי לחרן בעי למיהדר אמר אפשר שעברתי במקום וכו' אלמא דהתם מוכח דהתפלל ערבית ביום מאחר שהתפלל כבר והוה דעתיה למהדר וקשה למתניתין דפרק קמא דקאמר שאינו זמן תפלה עד צאת הכוכבים ולפי מה שפירשנו דק"ל כר' יהודה דאמר עד פלג המנחה ניחא ויפה מנהג שלנו דאדרבה טוב להתפלל מבעוד יום קצת.

(8) ספר גור אריה על בראשית פרק כה פסוק יא

ונוכל לומר הא דאמר בגמרא (חולין צא ע"ב) 'כדי צלי בעי למהדר מיד בא השמש' אין הפירוש שהתפלל כבר, אלא כך פירושו - שהיה רוצה לחזור כאשר התפלל, והיה רוצה להתפלל ביום, מיד "בא השמש" קודם שהתפלל - והיה מתפלל בלילה, ותקן תפילת ערבית:

(9) העמק דבר על בראשית פרק כה פסוק יא

וידוע דרשת חז"ל שהתקין שם תפלת ערבית. ומש"ה כתיב. וילך שם כי בא השמש. ולא יובא השמש וילך שם. דתפלת ערבית היה קודם שבא השמש ממז' כ' התוס' ברכות דף כ"ו ורק הלינה היתה אחר שבא השמש:

(10) ספר משכיל לדוד על בראשית פרק כה פסוק יא

אך קשה דמשמע שיעקב היה הראשון שהתפלל ערבית וכן יצחק היה הראשון שהתפלל מנחה והרי אמור רבנן שאברהם אבינו קיים הכל אפילו עירובי תבשילין וכל מידי אפילו דרבנן והיכי אפשר שלא התפלל מנחה וערבית שגם הם לפחות מצות דרבנן. וי"ל דאברהם נמי הוה מצלי להו ומיהו לא היה מתפלל מנחה וערבית אלא בתורת נדבה ואתא יצחק וקבע מנחה בתורת חובה ויעקב קבע לתפלת ערבית ואפילו למ"ד תפלת ערבית רשות מ"מ קבע יעקב דמאן דמצלי זימנא חדא תהוי קבועה בחובה. ועוד שהרי כתבו התוס' בפ' הנז' דאפילו למ"ד רשות לאו דוקא אלא כלומר לגבי מצוה אחרת אבל לחנם אסור לבטלה.

11) והשתא דאתאן להכי מצי למימר דה"ט שלא התפלל יעקב ערבית עד אותו זמן משום דעד האינדא היה לעולם יושב אהלים ותורתו ואומנותו והיה פטור מתפלת ערבית שהיא רשות אבל השתא שהיה יחידי בדרך שלא היה יכול לעסוק בדבר הלכה בעומק שלא תרגז עליו הדרך ולכך באותה שעה התפלל ת"ע דבחנם לא מבטלים לה וכדברי התוספות דכתיבנא. וע"פ האמור לעיל א"ש הא דאמרינן ביומא צלותיה דאברהם מכי משחרי כותלי דמשמע בהדיא שאברהם נמי היה מתפלל מנחה וקשה שהרי יצחק תיקנה והתוספות שם בפרק תפלת השחר נדחקו לתרץ דהיינו אחר שתיקנה יצחק וע"פ דרכנו ניחא דלעולם אברהם נמי היה מתפלל אותה ומיהו היינו דוקא בתורת נדבה

12) נתיב העבודה למהר"ל פרק ג

וכל א' תקן כפי מדתו, אברהם תקן תפלת שחרית בהתחלת היום, כי היה אברהם התחלה באבות והיה דומה אברהם לשחרית שהוא התחלת היום והוא יתברך התחלה אל העולם, ותקן יצחק תפלת מנחה שהוא אחר חצות היום והוא השלמת העולם ודבר זה ידוע לחכמי אמת, ויעקב שהיה אחר כך תקן תפלת ערבית שהיא באחרונה וגם הוא כפי מדתו של יעקב.

13) ודבר זה כנגד מה שהעולם הזה הוא ביד השם יתברך, ולכך תפלת ערבית בלילה כי הלילה מורה שהעולם הוא ביד השם יתברך, כי כמו שהאדם מפקיד נשמתו ורוחו אל השם יתברך בלילה וכדכתיב (תהלים ל"א) כי בידך אפקיד רוחי כך כל העולם כולו ביד הקדוש ברוך הוא בלילה וכמו שיתבאר עוד. ולפיכך תפלת ערבית הוא כנגד יעקב כי יעקב הוא ביד השי"ת יותר משאר אבות כי צורת תם חקוקה בכסא הכבוד, ולכך יעקב בפרט תקן תפלת ערבית כי תפלה זאת מורה שהעולם ביד הקדוש ב"ה וזהו מדת יעקב כאשר ידוע למבינים, ואין להאריך במקום הזה כי הם דברים עמוקים נתבארו במקום אחר.

14) עין איה להראי"ה על ברכות ד:ב

אלו השלש לשונות, עמידה, שיחה, פגיעה, מכוונות הנה נגד שלשה ענינים חלוקים שבאים מתועלת התפילה בעבודת ד' יתברך. הנה התחלת פעולת התפילה היא שכל יסודי היראה והמוסר שקנה האדם בנפשו, שהם עלולים להשתכח מן הלב מפני סערת יצר לב האדם ותאות הזמן. . . לזאת תערך התפילה לתכלית זה בשם "עמידה", על אודות פעולתה, והוכשר לזה ביותר אברהם אבינו ע"ה שהי' ראש המאמינים, והעומד בעשרה נסיונות נפלאים, אשר נלחם עם כל המתנגדים אל הדרך העולה לראות אור ד' שהסתערו להפיצו ולהדיחו, ומצא מעמד נכון וקיים לעד.

15) שיחה, תקרא התפילה בשם משתתף עם צמחים ואילנות, שנקראו שיחים על שם הפרחת הנפש בכוחות חדשים, המסתעפים באופן טבעי ע"י רגשות הנפש בעבודה שבלב. . . וההפרחה הטבעית הזאת מיושר הנפש היא שורש להנהגת הדין למי שנוטה מנתיב יושר של ארחות חיים, כי מרת הדין היא ביחוד מדוקדקת בכל דבר שיש לה חק טבעי, שהמשנה דרכה ונוטה מנתיבה יקבל עונש מוטבע. והיא מדתו של יצחק, כדכתיב קראי "ופחד יצחק ה' לי". וכדאמרי רבנן ברב ביאור. ע"כ יאתה שם "שיחה" לתפילת המנחה.

16) אמנם עוד יש רב יתרון לתפילה, והיא מוצאת תכליתה ברמי המעלה והערך, קדושי עליון הנגשים אל ד' שע"י התפילה ירומו אף ינשאו למעלת הנבואה או קרוב לה. כדברי (הרמב"ם) בה' תפילה ובשו"ע [הטור] או"ח סי' צדי"ק. הם פוגעים מעמדים גדולים יותר מהליכות הטבע, כי יתרוממו הרבה על הטבע וידבקו באלהים חיים בלב ונפש טהורה. ולזה המעמד הרם מוכשרת הלילה במנוחתה והתבודדותה, כמו שביאר החסיד בחובות הלבבות ביתרון תפילת הלילה. גם היא מכשרת את בני המעלה הזאת להיות נפקדים בחזיונות קדושים בשכבם בשנתם, לחזות מחזות נושאים תבואות שכליות נוראות אשר לא יושגו בחברת החומר וחושיו, זאת תקרא "פגיעה".

17) כי הדברים המושגים למעלה מתהלוכות השכליות המוטבעות, המה שלא כסדר הטבעיות שהם מתהלוכות בהדרגה מהקל אל הכבד וע"פ דרכי עיונים בודדים המתלקטים למערכה, כ"א בפתע תגלה עליהם אור גדול מנעם ד', אשרי כל זוכה לו, תקרא התפילה מצד היותר כוללת זה התכלית בשם "פגיעה", כדרך הפוגע בהולך לא לפי ערך מהלכו של ההולך לבדו, כ"א השתתף בזה ג"כ סבת קרבת הנפגע. וכאשר אירע באמת ביעקב אבינו ע"ה, שודאי השלימתו ג"כ התפילה לאותו החזיון הנבואי הנשגב של מראה הסולם וכל פרטיו. שעל כן נתיחסה לתפילתו שם פגיעה, "ויפגע במקום", והיא נאותה לערבית.